

ԳՐԱԺՍԱԿԱԼ

«ԸՆՏՐԵԱԼԻ ԱՍՏՈՒԾՈՑ»

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Ընտրութիւնը Դ.րդ Դարէն
Մինչեւ Մեր Ժամանակը

Նոր գիրք մը, գրուած անգլերէն լեզուով, հրապարակ կը մտնէ, մեր Արեւելեան Թեմի կից «Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուեան Կեդրոն»-ի հրատարակչական ջանքերով: Կը կրէ անսովոր վերնագիր «Ընտրեալդ Աստուծոյ» (Chosen of God) որուն Ռովանիին ներքեւ կը ներկայացունի Հայ Եկեղեցւոյ թուով 130 Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներու ընտրութիւններն ու կերպընթացները՝ Դ. դարէն մինչեւ մեր օրերը, 17 երկար դարեր:

Վերնագիրին բառերը մէջքերուած են այն երգէն գորս եկեղեցւոյ դպիրները կ'երգեն. «Ընտրեալդ Աստուծոյ, ով երջանիկ սուրբ հայրապետ ...», Ս. Խորանի մեն վարագոյրի քաշուելէն ու մեղեդիի երգելէն առաջ, երբ պատարագիչ Եպիսկոպոսը Խորանին առջեւ ծունկի կուգայ եւ կը կարդայ Ս. Հոգիին ուղղուած աղօթքը, ծածկաբար:

Առաջադրուած միթոն ու անոր ծրագրումը քաւական լանդուգն ճախաձեռնութիւններ են: Մինչ ուրիշներ՝ կը տառապին ժամանակի վրիպաքէն, այս մէկը կը յատկանշուի իր այժմեականութեամբը: Արդարեւ, ողջ հայութիւնը՝ Մայր Հայրենիքի, ճախկին Սովետական սահմաններուն մէջ եւ մեր՝ ընդարձակ Սփիւռքի տարածքին, Ռոգեպիմդ կը պատրաստուի սա յառաջիկայ Ապրիլ 3ին, ընտրելու իր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, Ս. Գրիգոր Երկրորդ Լուսաւորչի Գահուն՝ 131րդ յաջորդը անընդմիջաբար շարունակութեամբ: Այս լոյսին տակ՝ վերնագիրը՝ կը դադրի անսովոր ըլլալէ. եւ Ռեղիմակին վկայութեամբ, ան այլեւս իր մէջ կը պարագրկէ այն հաւատքը թէ Հայ Եկեղեցւոյ գերագոյն Ռովուապետին ընտրութիւնը պարզ քուէներու առաւելութիւն մը չէ լոկ, այլ՝ Աստուծոյ եւ Ս. Հոգիին կամքին ու միջամտութեան իրագործումը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ: Մարդկային ըլլալէ աւելի աստուածընտիր. արարք մը Պատշաճ եւ տպաւորիչ է գրքին ճակատը զարդարող վերնագրին ճախընտրանքը:

Հեղինակը՝ Հոգշ. Տոքթ. Գրիգոր Վրդ. Մագսուտեան, հայ բանասիրութեան ծանօթ է հայ պատմութեան մասին իր ունեցած լայն ծանօթութեամբը. Ռեղիմակ՝ համանման աշխատանքներու եւ տեսուչն ու պատասխանատուն՝

վերոյիշեալ Տեղեկատուութեան Կեդրոնին: Հրամանովն ու քաջալերութեամբը թեմիս Առաջնորդին՝ Գերշ. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանին: Հրատարակութեան ծախքը՝ հանգուեցեալ Տ. Զօօմ Եպս. Տէր—Յակոբեանի հիմնադրամէն:

Էջերով 194 այս աշխատասիրութիւնը կարդացի միաշունչ, առանց ընդմիջումի: Ինձի համար անոր ընթերցումը հետաքրքրական ըլլալով մէկտեղ՝ եղաւ գրաւիչ, որովհետեւ դէպքերու եւ անձերու մասին արդէն իսկ ունեցած ծանօթութիւններս, այս գրքով կը ներկայացուէին տրամաբանական տարազներով, հետազօտական ճշդումներու պաշտպանութեամբ եւ համոզելիութեամբ: Ուժգնապէս կը յանձնարարեմ կարդալ գայմ. ի վերջոյ բոլորս ալ անգլերէն կը կարդանք: Կրկնութիւններ չկան, այլ հաստատումներ, նոր ձեւով ըսուած: Ամերիկածին մեր տղաքը երբ կարդան անտարակոյս պիտի հանդիպին թանկագին տեղեկութիւններու որոնք պիտի ծառայեն անոնց մէջ հետաքրքրելու իրենց ծնողներուն եւ նախածնողներուն հայադրոշմ հաւատքը:

Տեղեակ եմ այդ գրքին հայերէն թարգմանութեան, որ համընթացաբար կատարուած ու պատրաստուած է Երեւանի մէջ արեւելահայերէնով: Կ'արժէ կարդալ այդ թարգմանութիւնը, մասնաւորաբար գնահատելու՝ թէ որքան արդարութիւն ըրած է բնագրի լեզուին:

194էն 141 էջերը, որոնք կը պարունակեն գրքին կեդրոնական թեման, պարտականութիւնը ստանձնած են քալ առ քալ թելու եւ նկարագրելու կաթողիկոսական 130 ընտրութիւններու կերպընթացները: Յաջորդ 53 էջերով հոգեշնորհ հեղինակը սպառիչ աշխատանք տարած է բնագրի նօթագրութիւնները (թով 333) պատրաստելով: Ապա 164—183 էջերով կցուած են եօթ Յաւելուածներ. 1) Պալածէնիայի բնագրին գրաբարը. 2) Նոյնին աշխարհաբար թարգմանութիւնը. 3) Աշխարհական պատգամաւորներու ուխտառութեան հայերէն բնագիրը. 4) 1925ին վաւերցուած մասնաւոր Կանոնադրութեան հայերէն բնագիրը. 5) 1945ին վաւերացուած մասնաւոր Կանոնադրութեան հայերէն բնագիրը. 6) Կաթողիկոսներու ցանկը. 7) Մայր Աթոռի իրաւասութեան տակ եղող պատրիարքութիւններու եւ թեմերու ցանկը: Վերոյիշեալ թւումները յիշեցի այստեղ անոնցմէ ամէն մէկուն ունեցած կարեւորութիւնը ցոյց տալու նպատակով, որովհետեւ անոնցմով հայթայթուած տեղեկութիւնները կը նպաստեն կաթողիկոսական ընտրութեան ուղիղ ըմբռնումին: Վերջապէս 183—194, գետեղուած է մատենախօսութեան բաժինը, ուր արձանագրուած են այբուբենական կարգով անունները այն գրքերուն որոնք օգտագործուած են իբրեւ աղբիւր այս ուսումնասիրութեան

պատրաստութեամբ: Ասիկա ընդունուած կերպ մըն է գոր հեղինակներ պարտին գործադրել:

Ուշիմ եւ ուշադիր ընթերցումով նախ դժուար պիտի չըլլայ հաստատել որ «Ընտրեալդ Աստուծոյ»ն պարզ շարադրական աշխատանք մը չէ: Երկրորդ, այնտեղ չեն պակսիր եւ իբրեւ ուղեցոյց գործածուած են տուեալներ՝ քաղուած հայ եւ օտար դասական աղբիւրներէ. առաւել, ժամանակակից ուսումնասիրողներու յայտնաբերած թանկագին նորութիւնները որոնք նոր ճշդումներ կը թելադրեն: Հոգեշնորհ հեղինակը խղճմտօրէն օգտագործած է զանոնք բանասէրի մը բծախնդրութեամբ: Երրորդ, պէտք է շեշտել որ իր մէջքերումներն ու անոնց առիթով՝ իր մեկնաբանութիւնները կը մնան թաթաւուն՝ հայ պատմութեամբ գրին ու ոգիին եւ աւանդութիւններուն հաւատարմութեամբը:

Ըրի այս հաստատումները որովհետեւ ծանօթ եմ համանման նկարագրով նորայայտ աշխատասիրութիւններու, ուր դէմքեր եւ անոնցմով պայմանաւոր պատմական իրադարձութիւններ խմբագրուած են շարադրութեան մը պարզութեամբ: Երկրորդ, անմահ հոգեւոյս Օրմանեան պատրիարքի ծաւալուն «Ազգապատում»ը, գանձարան՝ տեղեկութիւններու եւ աղբիւրներու, ուր սակայն կը պակսին նորագիտ պըրպըտումներու արդիւնք՝ նոր ստուգումներ: Չմոռնալ որ շուտով դար մը անցած պիտի ըլլայ «Ազգապատում»ի խմբագրութենէն ասդին: Կան Վենետիկի Միսիթարեաններէն Հայր Վարդան Հացունիի համանման ուսումնասիրութիւնը, անկէ առաջ ալ Հայր Միքայէլ Զամչեանի «Պատմութիւն Հայոց»ը, երկուքն ալ հարուստ, արժեքաւոր աշխատասիրութիւններ, որոնց եւս կը պակսին նորայայտ տուեալներու նպաստը: Երրորդ, չեմ կրնար չանդրադառնալ սոյն հայերուն ցուցաբերած, դէպքեր ու դէմքեր, լատինամէտ մեկնաբանութիւններով ներկայացնելու ճիգերուն, իրենց այլապէս օգտաշատ աշխատանքներուն մէջ:

Հետաքրքրական է Բովանդակութեան ցանկը, որ ստորաբաժնուած է 15 գլուխներու: Այստեղ օգտագործուած է պատմական գլխաւոր շրջաններու բաժանման դրութիւնը ուր տեղադրուած են ժամանակագրական կարգով կաթողիկոսներ՝ որոնք նոյն ժամանակաշրջանի մը ընթացքին շնչած են նոյն մթնոլորտի բարիքներն ու չարիքները: Եւ կը կարծեմ որ այս դրութիւնը կը թոյլ ըլլալ աւելի տրամաբանական եւ գործնական ոեւէ տեսակի ընթերցողի համար: Կը յիշեմ «Ազգապատում»ի ծաւալուն երեք հատորները, ստորաբաժնուած՝ 126 ժամանակաշրջաններու, 126 կաթողիկոսներու անուններով, նախալուսատրչեան թուականներէն մինչեւ Տ. Մատթէոս Բ. Իզմիրեան, 20րդ դարու առաջին տասնամեակը: Թերեւս լուսահոգի

Ամենապատիւ Ռեդիմակը նախընտրութիւն մը ունէր իր մտքին մէջ ստորաբաժանման այդ դրութիւնը գործածելով: Սակայն այսօր տարբեր են այդպիսի մերձեցման մը պայմանները. կը նախընտրենք պատմական շրջաններու դիմելու կերպը: Ազգապատմի մէջ իւրաքանչիւր կաթողիկոսի անուան տակ երկարապատում ստորաբաժանումներն ու այլ պատմական ներառումները յաճախ կրկնութիւններ կը գոյացնեն եւ պատճառ կ'ըլլան ետուտուաջ ընթերցումներ կատարելու դժուարութիւններու, որոնք խճողում կստեղծեն ընթերցողներու մտքին մէջ:

Մեր երակարածի՞ս պատմութեան բոլոր շրջանները ունեցած են իրենց դժուարութիւնները. սակայն երկու շրջաններ որոնք զիս շատ կը յուզեն, կը յատկանշուին առաւելաբար իրենց եղեռնական արդիւնքներով, որոնց եւս ենթարկուած է Հայ Եկեղեցին իբրեւ յաւիտենական բաժնեկից: «Ընտրեալդ Աստուծոյ» Տոգեշնորի Ռեդիմակը իր թեզի զարգացման ընթացքին բաւական եր յամենայ քաղաքական անցուդարձերու մասին, որպէսզի այդ բոլորին ընդմէջէն կարենայ վերագտնել հայ կաթողիկոսներու ընտրութեան ներալընթացին թելը:

Անոնցմէ մէկը. «Կաթողիկոսներու ընտրութիւնը՝ բիզանդական իշխանութեան ներքեւ» գլուխ 6: Բիզանդացիներու կողմէ Անիի գրաւումէն (1045) մինչեւ Տ. Գրիգոր Բ. Վկայասէր կաթողիկոսի ընտրութիւնը (1066), ամբողջ 20 տարիներ. մեր պատմութեան յուսակտոր շրջաններէն մին կը կազմէ: Հայ պետականութիւնը՝ կործանած, հայ իշխաններ՝ ցանուցիր. եւ Հայ Եկեղեցին՝ իրողապէս (defacto) ջնջուած: Անիծեալ քաղկեդոնական վէճերը եւ առ այդ բիզանդացիներու տմարդի ճնշումները, Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի սրտաքել մահը (1057) եւ անոր ձեռնասուն՝ Խաչիկ կաթողիկոսի մահը 1065ին, Գրիգոր Բ. Վկայասէրի կաթողիկոսացումը 1066ին, եւ հայում մէջ վեց կաթողիկոսներու գոյութիւնը նոյնժամայն, ստեղծած էին տարանջատական ու անիշխանական կացութիւն մը:

Միւսը. «Կաթողիկոսներու ընտրութիւնը՝ կիլիկեան թագաւորութեան անկումէն վերջ». գլուխ 9: 1375ին Սիսը կը գրաւուի Եգիպտոսի մամլուքներու կողմէ. վերջին հայ թագաւոր՝ Լեւոն Լուսինեան, եւ կաթողիկոս Կոստանդին Ե. գերի կը տարուին Եգիպտոս. Կիլիկիոյ մէջ իրերայաջորդ կաթողիկոսներու իրարմ ձեռքէ իշխանութիւն կորզելու դաւադրութիւնները. անոնց ղեկավարութիւնը կաթողիկոսներու թունաւորմամբ սպաննութիւններ. եւ այլ քայքայիչ դէպքեր, մաս կը կազմեն այդ շրջանին մինչեւ Աթոռի փոխադրութեան թուականները: Օտաւ են մանրամասնութիւնները. տխուր եւ զայրացուցիչ:

Արդ, զուտ քաղաքական նկարագիր ունեցող այս դեպքերում ընդմեջէն, պէտք է շեշտեմ այստեղ որ, հոգեշնորհ հեղինակը կրցած է մնալ զուսպ եւ չճապաղիլ քաղաքական անհատնում մանրամասնութիւններուն մէջ. շուտով կաթողիկոսական ընտրութեան թելը կրկին վերցնելով: Աշխատած է շշեղիլ իր առաջադրած թեզին սահմաններէն: Ժառ եւ թուականներ եւ ամուսններ, որոնց մէջ կարելի եղած է պահպանել դէպքերու տրամաբանական ընթացքը: Եւ ասիկա ուրիշ մը՝ կատարուած ուսումնասիրութեան առաւելութիւններէն:

Գիրքը կարդալու համար անպայման ուսումնական մը ըլլալու պէտք չկայ: Ան գրուած է նաեւ քոլոր անոնց համար, որոնք կը սիրեն կարդալ, եւ մօտէն ծանօթանալ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան, եւ կաթողիկոսական ընտրութեան կերպերու ստացած զարգացման, անցնող 17 դարերուն: Այս է նպատակը եւ անկալած վարձատրութիւնը հոգեշնորհ հեղինակին:

Գրիգոր Ոսկանեան